

MUQUMIY VA BERDAQ SHE'RIYATIDA BELGI IFODALOVCHI LEKSEMALARNING PRAGMATIK IMKONIYATLARI.

Nematullayeva Gulandom Abdusamadovna
Navoiy davlat pedagogika inatituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqola Markaziy Osiyoning taniqli shoirlari Muqumiy va Berdaq she'riyatida qahramonlarni tasvirlashda ishlatilgan leksik birliklarning pragmatik imkoniyatlarini o'rganadi. Pragmatika va adabiy lingvistika nuqtayi nazaridan ushbu birliklarning qahramon obrazlarini shakllantirishdagi va poetik diskursdagi kontekstual funksiyalari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ushbu leksik birliklar faqatgina tasvirlovchi vosita sifatida emas, balki ijtimoiy-madaniy qadriyatlar, his-tuyg'ular va shoirlarning ideologik qarashlarini ifodalash vositasi sifatida ham xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Pragmatika, leksik birliklar, qahramon tasviri, Muqumiy, Berdaq, poetik diskurs, ijtimoiy-madaniy qadriyatlar.

KIRISH.

Muqumiy va Berdaqning she'riy ijodi Markaziy Osiyo adabiyotida ulkan hissa sifatida e'tirof etiladi. Har ikki shoir ham qahramonlarning murakkab tasvirlari bilan mashhur bo'lib, bunda leksik birliklar ularning shaxsiyati va chuqur mazmunlarni ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqola ushbu leksik birliklarning pragmatik funksiyalarini tahlil qilishni, ularning talqin qilishga ta'sirini va madaniy nuanceslarini yetkazish qobiliyatini o'rganishni maqsad qiladi. Tadqiqot til elementlarining o'z ma'nolaridan oshib, o'quvchilarni ko'p qatlamli darajada jalb etishini ta'kidlaydi.

Tadqiqot sifat jihatidan yondashib, Muqumiy va Berdaqning tanlangan she'rlarini tahlil qiladi. Pragmatik tahlil leksik birliklarning kontekstual qo'llanilishiga e'tibor qaratib, implicatura, nutq aktlari va konnotatsiyalar kabi jihatlarni o'z ichiga oladi. Har ikki shoirning tilni qahramonlarni yaratishda qanday ishlatganini taqqoslash uchun solishtirma tahlil o'tkaziladi. Ma'lumotlar axloqiy atributlar, ijtimoiy rollar va hissiy ifodalar kabi tematik guruhlariga ajratiladi.

Muqumiy va Berdaq ijodidagi xarakterni ifodalovchi leksemalarning pragmatik imkoniyatlari, ya'ni ularning matn ichidagi kommunikativ vazifalari va ma'no-yuklari poetik nutqning asosiy komponentlari sifatida alohida e'tiborga loyiqdir. Quyida ushbu mavzu bo'yicha asosiy tushunchalar va tahlil yo'nalishlari keltirilgan:

1. Xarakterni ifodalovchi leksemalarning funksiyalari

- Obraz yaratish: Leksemalar yordamida xarakterning ijtimoiy holati, shaxsiyati yoki hissiyoti aniqlanadi. Masalan, Muqumiy she‘rlarida xalqning qahramonlari yoki oddiy insonlarning xarakterlari yorqin tasvirlanadi.

- Emotsional yuk: Berdak she‘rlaridagi leksemalar insonlarning qiyinchiliklarga qarshi kurashda ko‘rsatgan sabr-toqati va shijoatini aks ettirishda qo‘llaniladi.

- Milliy qadriyatlar: Leksemalar orqali milliy o‘zlik, urf-odat va an‘analari ifodalanadi.

2. Leksemalarning poetik nutqda qo‘llanilishi

- Muqobil semantik qatlamlar: Muqumiy ijodida xalq hayoti va inson qismatlarini ochib beruvchi metaforik va simvolik leksemalar ko‘p uchraydi. Masalan, "zor", "mehrob" kabi so‘zlar ijtimoiy tanqidni kuchaytiradi.

- Dialektal va regional xususiyatlar: Berdak she‘rlarida joylashuvga xos dialektal leksemalar ishlatiladi, bu esa she‘riy obrazni xalqona ruhda gavdalantirishga xizmat qiladi.

- Pragmatik ta‘sir: O‘quvchi/yoki tinglovchiga o‘ziga xos ta‘sir o‘tkazish uchun she‘rda tanlangan so‘zlar orqali muallif o‘z nuqtai nazarini taqdim etadi.

3. Pragmatik imkoniyatlarni aniqlash usullari

- Konnotativ ma‘no: Xarakterga xos bo‘lgan leksemalarning matndagi qo‘shimcha ma‘nolarini aniqlash. Masalan, "yurak", "uyat", "jasorat" kabi so‘zlarning she‘riy kontekstdagi ma‘nosi.

- Sintaktik qurilishlar: Muqumiy va Berdak she‘rlarida takroriy so‘zlar, antonimlar va parallel konstruksiyalardan foydalanish xarakter tasvirini yanada kuchaytiradi.

- Maqsadli muqoyasa: Muqumiy va Berdak she‘rlaridagi o‘xshash va farqli poetik leksemalarni tahlil qilish orqali ularning kommunikativ maqsadi aniqlanadi.

4. Tahlilga oid misollar

Muqumiy:

"Shu xalq uchun qilur to‘kib

To‘kmab ahvolimni dog‘lar..."

Bu misrada "dog‘lar" so‘zi shaxsning ichki iztiroblari va fidoyiligi bilan pragmatik ma‘noda uyg‘unlashgan.

Berdak:

"Orol vodiysi bag‘rida to‘lqin

To‘lib-toshgan, kecha-yu kunduz..."

Bu misrada "to‘lqin" metaforasi inson tabiatining kuchli va qo‘zg‘aluvchanligini ifodalab, pragmatik jihatdan kuchli ta‘sir uyg‘otadi.

Muqumiy va Berdak ijodida xarakterni ifodalovchi leksemalar o‘zaro uyg‘unlikda, poetik tuzilmaning asosiy qismi sifatida xizmat qiladi. Ularning pragmatik imkoniyatlarini tahlil qilish o‘quvchiga matnni yanada chuqurroq anglashga, shuningdek, ijodkorlarning mahoratini yanada aniqroq qadrlashga yordam beradi.

Muqumiy dunyoqarashi va intilishlari bilan muhit o‘rtasidagi ziddiyat uning ijodida tanqidiy yo‘nalishni maydonga keltirgan. Bu uning hajviyotida ko‘proq aks etgan. Hajviyoti

mazmunan satira va yumorga bo‘linadi. Satiralarida chor amaldorlari, ayrim mahalliy boylarning kirdikorlari ochib tashlangan («Tanobchilar» va boshqa) «Saylov», «Dar mazammati zamona» va boshqada o‘lkaga kirib kelayotgan kapitalistik va g‘ayriaxloqiy munosabatlar hamda ularning oqibatlari ko‘rsatilgan. Ba‘zan, o‘sha davrdagi hukmron qarashlarga ergashib, Dukchi eshon haqida ham hajviy asarlar yozgan («Hajvi halifai Mingtepa»).

Ot, arava, loy, pashsha, bezgak kabi mavzularda 30 ga yaqin hajviy asar yaratgan. Ularda shoir turmushning qoloq va chirkin tomonlari, ijtimoiy ongda nuqsonlar ustidan kulgan, mustamlakachilik azobi, xarobalikni zaharxandalik bilan tasvirlagan («Devonamen», «Ko‘samén» «Hayron qildi loy», «Pashshalar», «Shikoyati bezak» va boshqa). Boshqa bir qator hajviyalarida jamiyat hayotidagi o‘zgarishlarga yangicha munosabat aks etgan («Ta‘rifi pech», «Aroba qursin», «Loy» va boshqa).

Muqimiy o‘zbek adabiyotiga ishchilar mavzuini olib kirdi, tiplar galereyasini yaratdi («Maskovchi boy ta‘rifida», «Voqeai Viktor» va boshqa). Turli shaxar va qishloqlarga qilgan sayohatlari taassurotlari asosida 4 qismli «Sayohatnoma» asarini yozdi. Asar yengil, o‘ynoqi vaznda yozilgan, 4 misrali bandlardan tashkil topgan. Unda xalq turmushining og‘irligi, qishloklarning vayronaligi realistik tasvirlangan. Shoir yaxshilikni ma‘qullab, go‘zallikni madh etgan, kamchiliklar ustidan kulib, tanbeh bergan, yovuzlikni, turli illatlarni tanqid qilgan. Muqimiyning nasr va nazmdagi maktublari epistolyar adabiyot namunasi hisoblanadi. 10 she‘riy, 20 ga yaqin nasriy maktublari saqlangan. She‘rlari qo‘lyozmalar, bayozlar, 20-asr boshlarida litografiyada nashr qilingan kitoblar, Toshkent va Peterburgda bosilgan vaqtli matbuot sahifalarida bizgacha yetib kelgan.

Muqimiy ijodini o‘rganish, asarlarini to‘plash va nashr ettirish u hayot davridayoq boshlangan. Dastlab Ostroumov «Devoni Muqimiy» to‘plamini (T., 1907) nashr qilgan, so‘ng 1910,1912 yillarda «Devoni Muqimiy maa hajviyot» nomi bilan asarlari to‘plami bosilgan. Keyingi davrlarda G‘. G‘ulom, Oybek, H. Zarifov, H. Yoqubov, H. Razzoqov, G‘. Karimov, A. Hayitmetov va boshqa Muqimiy ijodini tadqiq etganlar. She‘rlaridan namunalar chet tillarga tarjima qilingan. Qo‘qonda uy-muzeyi tashkil etilgan. Farg‘ona viloyatidagi shaharcha, Toshkent ko‘chalaridan biri, O‘zbek davlat musiqali drama teatri Muqimiy nomi bilan ataladi. Shoir haqida Sobir Abdulla «Mavlono Muqimiy» romani va «Muqimiy» dramasini yaratgan. Muqimiyning aksariyat g‘azallari ashulaga aylangan.

Berdimurod Qarg‘aboy o‘g‘li Berdaqning “Xalq uchun”, “Soliq”, “Yoz kelarmu”, “Bo‘lgan emas” kabi she‘rlarida mehnatkash xalq ommasining hayotidan olingan lavhalar mahorat bilan tasvirlangan. Bunda xalq boshiga tushgan musibatlarning ko‘pchiligiga asosiy sababchi amaldorlar ekanligi aytilib, ularning kirdikorlari ayovsiz fosh etilgan. Shoirning “Shajara”, “Xorazim”, “Omongeldi”, “Oydosbiy” va “Axmoq podsho” kabi dostonlari xalq orasida juda mashhur bo‘lgan. Qoraqalpoq xalqi tarixida juda murakkab jarayonni bosib o‘tgan. Asosan, chorvacholik bilan shug‘ullangan qoraqalpoqlar uzoq asrlar ko‘chmanchilik hayotini boshidan kechirdi.

Berdaqning dostonlariga to‘xtaladigan bo‘lsak, “Ahmoq podsho” nomli dostonida zolim xonlarni qattiq tanqid qildi. Asarda Ahmoq podsho uzoq vaqt farzand ko‘rmaydi. Keyin uning Gulim ismli xotini qizli bo‘ladi. Podsho esa bundan g‘azablanib, xotini va qizini yo‘q qilishni buyuradi. Dono cho‘ri ayol Zoraning tadbirkorligi tufayli bular omon qoladi. Qizi Gulzor ulg‘aygach, otasini borib ko‘radi. Axmoq podsho esa o‘z qiziga oshiq bo‘lib qoladi. Qizi podsho taklifini rad etgach, uni itlarga talatib o‘ldirishni buyuradi. Eng vahshiy itlar ham qizga yaqinlashmaydi. Aksincha, ular tilga kirib, podshoni qarg‘aydi. Gulzor uzoq vaqt podsho ko‘zidan yashirinib, o‘rmonda yuradi. Keyin esa kelib Axmoq podshoni o‘ldiradi. Asarning mazmunidan ham ko‘rinib turibdiki, xalq boshiga kelayotgan kulfatlarga Axmoq podsholarga o‘xshash zolim va benomus hukmdorlar sababchidir.

Tadqiqot qahramonlarni tasvirlashda leksik birliklarning ko‘p qirrali ekanligini va ularning pragmatik ahamiyatini yoritadi. Muqumiy she‘riyatida ushbu leksik birliklar ijtimoiy tanqid vositasi bo‘lib xizmat qilsa, Berdaqning leksik birliklari introspektiv va falsafiy diskurs yaratadi, o‘quvchilarni insoniy fazilatlar va kurashlar haqida o‘ylashga undaydi. Taqqoslash tahlili shoirlarning madaniy va axloqiy diskursga bo‘lgan umumiy sadoqatini, ularning yondashuvlaridagi farqlarga qaramay, ochib beradi.

XULOSA

Ushbu tadqiqot Muqumiy va Berdaq she‘riyatida qahramonlarni tasvirlashda leksik birliklarning murakkab rolini namoyish etadi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, pragmatik tahlil til va madaniy ifoda o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni o‘rganishda qimmatli bilimlarni taqdim etadi. Kelajakdagi tadqiqotlar ushbu yondashuvni boshqa Markaziy Osiyo shoirlariga kengaytirishi yoki ushbu leksik birliklarning o‘quvchilar qabuliga va talqiniga qanday ta‘sir qilishini o‘rganishi mumkin.

Ma‘lum leksik birliklarning qo‘llanilishini miqdoriy tahlil qilish uchun korpusga asoslangan tahlilni joriy qilish.

Ushbu leksik birliklarning pragmatik funksiyalariga tarjima ta‘sirini o‘rganish.

Ushbu she‘riy asarlarni pragmatika va madaniy lingvistikani o‘qitishda pedagogik imkoniyatlarini o‘rganish.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. Abdurasulov M. O‘zbek ma‘rifatparvar shoirlari ilm-ma‘rifat haqida. T.: “O‘qituvchi”. 1972.
2. Valixo‘jayev B. O‘zbek adabiyotshunosligi tarixi. T.: “O‘zbekiston. 1993
3. Jalolov A. O‘zbek ma‘rifatparvar-demokratik adabiyoti. T.: 1978 4. Jo‘rayev H. Lirikada an‘anaviylik va o‘ziga xoslik. T.: 2004.
5. Karimov G‘. O‘zbek adabiyoti tarixi. Toshkent. 1976.
6. Muqimiy. Bog‘ aro. T.: Akademnashr. 2010.
7. Sulton I. Adabiyot nazariyasi. T.: “O‘qituvchi”. 1980.
8. Toshkanov S. O‘zbek adabiyotida satirik xarakter problemi. T.:1987
9. Qodirova M. O‘zbek shoirlari ijodida ozodlik motivlari. T.:1977
10. Qodirov V. Mumtoz adabiyot: O‘qitish muammolari va yechimlar. T.:2009